

MODELFOTOS: COLOURBOX

PERSPEKTIVER

på socialt udsatte

Det er for let at melde sig ind i de svages klub og få en diagnose, som åbner for ansvarsfrihed. Sådan lyder det kritisk i samfundsdebatten. Skal de svage ikke bare have en skovl i hånden og et spark bagi?

Den danske offentlighed er præget af en vigtig og til tider ophedet diskussion af, hvordan vi bedst forstår og løser det betydelige samfundsmæssige og menneskelige problem, at der er mere end 700.000 personer i den arbejdsdygtige alder på offentlig forsørgelse, eksklusiv efterløn, pension og SU. I december 2011 var cirka 245.000 danskere på førtidspension, 150.000 på dagpenge, 130.000 på kontant/starthjælp, 50.000 i fleksjob, 13.000 under revalidering og op imod 125.000 på sygedagpenge (*Kilde: jobindsats.dk*).

Beskæftigelsesminister Mette Frederiksen (2012) har talt for et tiltrængt opgør med passiv forsørgelse, og at der er behov for individuelt tilrettelagte udviklingsforløb, særligt for udsatte unge, som ikke umiddelbart kan gennemføre en uddannelse. Ifølge ministeren er der brug for, at dansk social- og beskæftigelsespolitik fokuserer på både ret og pligt, ligesom vi ikke blot skal give mennesker noget at leve *af*, men også noget at leve *for*. Sammen med socialminister Karen Hækkerup har Mette Frederiksen blæst til kamp imod, hvad de kalder 'danskernes krævementalitet'.

Det er lidt uklart, hvad det præcis er for danskere, der efter de to ministres opfattelse 'kræver for meget', og man må håbe, at der bliver afsat de nødvendige ressourcer til faktisk at hjælpe socialt udsatte, så de ikke primært bliver konfronteret med nye pligter og trusler om konsekvenser, hvis de ikke umiddelbart kan dette. At de også bliver mødt med en hjælp, der på sigt sætter dem i stand til at honorere disse pligter og holder en hånd under dem, indtil de reelt har fået noget at leve for og kan få fodfæste på arbejdsmarkedet. Alvorlige sociale problemer er langt fra alene økonomiske og kan sjældent løses via standardiserede quick fix eller regulering af sociale ydelser.

>

BAGGRUND

Artiklens tema ligger i forlængelse af forfatterens seneste bog: "Danmark på briksen. Et psykologisk perspektiv på Danmark og danskerne i det senmoderne", Hans Reitzels Forlag, 2012.

> Regeringens udspil *En del af fællesskabet* rummer gode takter, bl.a. en formuleret intention om at 'give unge gode og grundige ressourceforløb og investere mere tid og støtte. De skal have en indsats, der løser de forskellige problemer, der er omkring dem, og som ikke kun handler om ledighed' (Beskæftigelsesministeriet 2012: 6). Dette implicerer, at personer under 40 år skal have 'tilbudt en effektiv og hurtig udredning samt behandling af deres sygdom' (ibid.:10), ligesom der skal etableres såkaldte revalideringsteam i hver kommune med adgang til sundhedsfaglig ekspertise, herunder psykologer. Omvendt er der grund til at holde øje med, hvordan man har tænkt sig at udmønte, at personer med psykiske lidelser skal tilbydes såkaldte 'lær-at-leve-med'-programmer (ibid.: 11), ligesom økonomien omkring regeringens udspil ikke er helt klar. Man forestiller sig således, at reformen skal bidrage med en forbedring af de offentlige budgetter på 1.9 mia. i 2020 (ibid.: 23).

Positioner i debatten

Den hidtidige diskussion af, hvordan vi skal forstå, at så mange danskere er på offentlig forsørgelse, og hvordan man bedst får de berørte personer ind eller tilbage på arbejdsmarkedet, har i nogen grad været præget af en række, ud fra en psykologisk betragtning, unuancerede 'positioner':

- En moraliserende position, hvor det fremføres, at en betragtelig del af de dem, som er på offentlig forsørgelse, skal 'tage sig sammen', holde op med at klynke og ophøre med at definere sig selv som hjælpeløse ofre.
- En position, som fokuserer på konsekvens, sanktioner og straf:

Når personer ikke lever op til kravene i den aktive beskæftigelsespolitik – hvor målet er, at så mange som muligt hurtigt skal gøres klar til at fungere på arbejdsmarkedet – så 'må de føle'.

- En position, hvor udgangspunktet er, at mennesker skal bringes ind på arbejdsmarkedet via økonomiske incitamenter: Hvis blot det kan betale sig at arbejde, vil mange af de berørte personer blive motiveret til selv at finde et arbejde. Hovedstrategien er her at nedsætte en række sociale ydelser, så forskellen mellem offentlig forsørgelse og arbejdsindkomst øges.

Alle tre positioner synes at hvile på en instrumentel forståelse af den menneskelige psykologi med rødder i behaviorismen, tilsat lidt økonomisk rationalitet (homo oeconomicus), mens man må kigge langt efter en nuanceret forståelse af, hvad baggrunden er for, at mennesker kommer i en prekær situation og socialt udsatte får behov for hjælp i kort eller lang tid. Ideen om, at man kan være psykisk skrøbelig og ende i en socialt udsat situation af psykosociale årsager, trænges i baggrunden til fordel for forestillinger om, at en del socialt udsatte er udygtige, viljesvage og moralsk anløbne individer, der skal sættes under pres, så de kan blive motiveret til at tage vare på sig selv.

I den udstrækning det danske samfunds tilgang til socialt udsatte og psykisk skrøbelige mennesker bliver farvet af sådanne tilgange fra liberalismens overskudslager, rummer det risiko for kollektive mentaliseringssvigt, hvor opfattelsen af mennesker med psykiske lidelser, socialt udsatte og mennesker på overførselsindkomst bliver domineret af unuancerede og alt for generelle opfattelser af, hvad der kendetegner mennesker, der placeres i disse sociale kategorier (Jørgensen 2012). Hvis vi som samfund vedvarende stiller krav til det enkelte menneske, som vedkommende ikke har ressourcer til at honorere, er dette udtryk for et svigt – et svigt, vores rige samfund bør søge at undgå. Omvendt skal vi også have blik for det enkelte menneskes ressourcer og ønske om at blive en del af fællesskabet.

Generelt, upræcist og ukonkret

En række debattører har fremført det synspunkt, at velfærdsstaten – også kaldet 'Nanny-staten' (Jensen 2012), 'taberfabrikken' (Olesen), 'Big mother-samfundet' (Liberal alliances valgkamp 2011) eller blot et cancerramt velfærdssystem (Thyssen 2011) – ikke længe primært hjælper mennesker i nød, men selv er med til at udvikle sociale klienter. Velfærdsstatens institutioner er angiveligt selv med til at skabe sine egne klienter.

På den ene side anerkendes det i nogen grad, at det ikke er et problem i sig selv, at 'de svage' får for megen hjælp, og at svært psykisk syge skal hjælpes, men samtidig fokuseres på, "at for mange melder sig under de svages faner" (Dahl & Thyssen 2012). Man mener øjensynligt, at dette hænger sammen med, at "mens det på arbejdsmarkedet gælder om at kunne, gælder det på velfærdsmarkedet om ikke at kunne" (Thyssen & Dahl 2006:161). Den ansete danske filosof Ole Thyssen (2011) mener, at det er "blevet alt for let og fristende at melde sig ind i de svages klub og få den diagnose, som åbner for velfærd og ansvarsfrihed." "Med en diagnose som voldspsykopati, spiseforstyrret eller ADHD-ramt fritages både familien og individet selv for egen skyld." Dårlig opdragelse bliver angiveligt forklædt som sygdom (Thyssen & Dahl 2006), og det hævdes, at det i mange henseender slet ikke er "så ringe at påtage sig en sygdom. Man slipper for pligter, man kan slappe af, og man kan opføre sig betydelig mere selvoptaget end normalt accepteret." (Thyssen & Dahl 2006:112)

Ifølge Cepos-filosoffen Henrik Gade Jensen (2012) "fremelsker og belønner velfærdsstaten skrøbelige og svagelige menneskeegenskaber." Via en retorisk omskrivning af Kants klassiske formuleringer om menneskets selvforskyldte umyndighed omtaler Thyssen mennesker, der har brug for velfærdsstatens ydelser, som 'selvforskyldt svage'. Velfærdsstatens resultat er "en befolkning af ressourcetsvage væsner, der konkurrerer om diagnoser, svaghed og offerstatus." (Jensen 2012)

Det er karakteristisk for dele af denne debat, at den føres på et meget generelt, upræcist og ukonkret plan. Selv om dette naturligvis i nogen grad er et grundvilkår for offentlig debat, er det problem, da helt afgørende differentieringer går tabt. Psykologer, læger og andre behandlere er ifølge Dahl & Thyssen (2012) medansvarlige for, at mennesker oplever sig selv som skrøbelige: "Hjulpet af en hær af professionelle, som lever af at behandle den slags, beskriver de [sociale klienter] sig selv som ofre og svage, så vi får accelererende hjælpeløshed." "Når svaghed ikke betyder rå nød, men opmærksomhed fra et korps af professionelle – læger, psykologer, socialarbejdere og pædagoger – åbner svaghed en adgang til gevinster", som Thyssen (2011) har formuleret det.

Selv om det til tider er lidt vanskeligt at afgøre, præcist hvem og hvad de nævnte debattører taler om, er der grund til at spørge, hvad det er for en virkelighed, de lever i. De ser ikke ud til at være overbelastet af viden om psykisk lidelse og vilkårene for socialt udsatte i Danmark. Der opstilles to retoriske figurer, som antagelig er polemisk effektfulde, skønt de er meget langt fra dækkende som billede

af virkeligheden: Den lykkelige karaktersvage arbejdsløse eller førtidspensionist, der har fået knækket sin trang til at klare sig selv af velfærdsstatens generøse tilbud; 'den ikke-værdigt trængende', som 'spekulerer i velfærdsydelse' (Højbjerg 2011) – og behandleren, der drevet af egne interesser og bevæbnet med diagnoser og omklamrende interventioner omdanner sine klienter til karaktersvage og afhængige individer med en selvopfattelse som hjælpeløst offer.

Re-maskulinisering af staten

Sociologerne Pierre Bourdieu (1999) og Luc Waquant (2004) har med afsæt i, hvad de kalder statens højre og venstre hånd, argumenteret for, at der er sket en gradvis re-maskulinisering af de senmoderne velfærdsstater. I de to sociologers metaforik repræsenterer statens venstre hånd den mere feminine velfærdsstat, der sørger for uddannelse, sundhed, velfærd, regulering af arbejdsmarkedet og generelt beskytter samfundets udsatte grupper. Statens højre hånd repræsenterer mere maskuline værdier og fokuserer på økonomisk rationalitet og disciplin, deregulering af markedet, straf og konsekvens.

De beskriver, hvordan statens højre hånd med dens iboende værdier er blevet styrket på bekostning af den venstre – krav og pligter opprioriteres, særlig når det gælder de nederste dele af samfundet, mens rettigheder og støtte, særligt til samfundets udsatte, er under pres. Sanktioner og konsekvens opprioriteres på bekostning af hjælp og omsorg.

I den aktuelle situation, hvor samfundsøkonomien gør det nødvendigt med vanskelige prioriteringer i velfærdsstatens ydelser, er det fristende at henfalde til enkle bud på, hvordan vi løser komplekse samfundsmæssige problemer. Og statens højre hånd med fokus på økonomisk rationalitet kan få overtag. Ud fra en klinisk-psykologisk betragtning er det dog vanskeligt at forestille sig, at øgede krav, moraliseren samt fokus på pligter og konsekvens i sig selv skulle bringe mennesker med svære sociale problemer og psykiske lidelser tættere på at kunne forsørge sig selv.

Forståelse af menneskets psykologi

Naturligvis har Thyssen, Dahl, Jensen og ligesindede ret i dele af deres analyse. Der er sociale klienter, som har betydelige ressourcer og uden større problemer vil kunne klare sig selv, hvis de bliver mødt med passende krav og økonomiske incitamenter. Som samfund skal vi turde tro på og stille krav til psykisk skrøbelige og socialt udsatte – især når det gælder unge, og forudsat at disse krav er tilpasset den enkeltes ressourcer. Tilsvarende er der en række velfærdsydelse, primært rettet imod den velstillede og ressourcestærke middelklasse, som kan afvikles uden at skabe en social massegrav i Danmark: Efterløn som en almen rettighed, børnecheck til middelklassens børnefamilier etc. Vi skal således altid efterstræbe en passende balance imellem den moderne stats højre og venstre hånd.

Hertil kommer, at vi som faggruppe skal passe på ikke at blive bevidstløse medspillere i tendenser til overdiagnosticering, unødigt patologisering og overbehandling af normale livskriser, livsovergan-

>

Kravene på det danske arbejdsmarked er nu så høje, at en del er for skrøbelige og mangler ressourcer til at kunne få fodfæste på arbejdsmarkedet på normale vilkår inden for overskuelig tid

> ge, dårlig opdragelse og normale dele af dette at være menneske – at vi ikke bliver del af en behandlingsindustri, som umyndiggør mennesker med ressourcer til at klare sig selv, endelige medvirker til overdreven psykologisering af i øvrigt velfungerende menneskers utilbøjelighed til at tage ansvar for sig selv og deres eget liv (se fx bidrag i Brinkmann 2010). Det centrale i denne forbindelse er imidlertid noget ganske andet, nemlig:

1. Hvor stor en del af den gruppe, som er på overførselsindkomst, svarer til det tegnede billede af relativt ressourcerstærke personer, der blot er blevet lullet i søvn af en alt for generøs velfærdsstat med overdrevet fokus på rettigheder og underprioritering af krav og pligter?

2. Hvad er det for et menneskesyn og forståelse af den menneskelige psykologi, der ligger til grund for det tegnede billede, og i hvor høj grad kan denne forståelse uden videre anvendes som en generel tilgang til socialt udsatte og mennesker med psykiske lidelser?

Det er naturligvis svært at afgøre, hvor mange af dem, der i øjeblikket er på overførselsindkomst, som reelt vil kunne blive selvfor-

sørgende inden for kort tid, hvis de blev mødt med krav og mærkbare konsekvenser af manglende opfyldelse af forventninger. Man må formode, at hovedparten af de ca. 150.000 personer på dagpenge uden større problemer ville kunne passe et arbejde og blive selvforsørgende, hvis blot der var job til dem. Omvendt har de fleste af de ca. 300.000 personer på førtidspension og i fleksjob været igennem lange udredningsforløb, og man må formode, at de ikke umiddelbart vil kunne få fodfæste på det normale arbejdsmarked.

Ser vi på gruppen af kontanthjælpsmodtagere, har både Rigsrevisionen (2010) og Rådet for socialt udsatte (Ejernæs et al. 2010) fremlagt undersøgelser, som tyder på, at aktivering og nedsatte sociale ydelser kun har positiv effekt på en lille del, hvis målet er at gøre dem i stand til at forsørge sig selv. Rigsrevisionen har i en undersøgelse af effekten af aktivering (virksomhedspraktik) fundet, at blot 16 %, henholdsvis 7 %, af de medvirkende kontanthjælpsmodtagere i matchgruppe 4 og 5 var blevet selvforsørgende tre år efter deres aktivering. Faktisk fandt man tegn på, at de iværksatte aktiveringsindsatser havde direkte negativ effekt i de første to af de tre år, undersøgelsen strakte sig over.

Rådet for socialt udsatte har fremlagt en omfattende undersøgelse af effekten af de laveste sociale ydelser – starthjælp, introduktionsydelse, nedsat kontanthjælp og kontanthjælp – hvor man konkluderer, at cirka 75 % af dem, der modtager det danske velfærdssamfunds laveste sociale ydelser, ikke har de nødvendige ressourcer til at reagere som ønsket og forventet på økonomiske incitamenter. Når de bliver anbragt på de laveste sociale ydelser, hvor der er åbenlyse fordele ved at finde sig et job, reagerer de ikke med øget jobsøgning; de kommer ikke nærmere selvforsørgelse. For tre fjerdedele var resultatet i stedet øget modløshed, ringere livskvalitet, negative påvirkninger af det mentale og fysiske helbred og omfattende materielle og sociale afsavn (Ejernæs et al. 2010:19).

Man skal være varsom med at drage for vidtrækkende konklusioner på basis af undersøgelser som disse, men de giver grund til at overveje, i hvor høj grad problemerne med for mange på offentlig forsørgelse kan løses via simple økonomiske incitamenter og krav om bestemte former for aktivering.

Det autonome menneske

Med moderniteten sker en gradvis aftrapning af den eksplicitte ydre kontrol af det enkelte individ. Til gengæld forventes, at individet af egen kraft internaliserer og tilpasser sig herskende normer, værdier og adfældsregler (Jørgensen 2012). Selvregulering og selvkontrol bliver således vigtige elementer i det moderne menneskes psykologi, mens mangelfuld selvkontrol, vedvarende stræben efter umiddelbar behovstilfredsstillelse og bekvemmelighed, manglende evne til at fastholde og realisere mere langsigtede mål samt tilbøjelighed til at agere med afsæt i umiddelbare impulser og affekter kan give anledning til problemer for både enkeltindividet og fællesskabet.

De senmoderne samfund er bygget op om det stærke autonome enkeltindivid med høj grad af selvindsigt og selvkontrol. Vore forventninger til os selv og hinanden øges til stadighed, forestillinger-

ne om, hvad der kræves for at have 'et godt liv', bliver stadig mere krævende, og kravene på præstationsmarkedet er efterhånden ganske høje. Det er godt, at vi som samfund har høje forventninger til os selv og hinanden, men når de overstiger, hvad et betydeligt antal kan honorere, bliver det problematisk – især hvis vi ikke ser det enkelte menneske og afstemmer vore krav med individets faktiske ressourcer og forudsætninger.

De tre tidligere skitserede positioner i den offentlige debat om socialt udsatte tager alle afsæt i forestillingen om den ressourcestærke person, der efter rationelle overvejelser og trang til bekvemmelighed vælger en position som hjælpeløst offer på offentlig forsørgelse. I forlængelse af dette forestiller man sig øjensynligt, at en betydelig del af disse personer umiddelbart kan træde ind på arbejdsmarkedet og forsørge sig selv, hvis blot vi fortæller dem, at de skal tage sig sammen, lade være med at klynke og kræver, at de ændrer deres selvbillede. Det at være socialt udsat og psykisk skrøbelig ses i vid udstrækning som et resultat af en svag karakter, dårlig moral, simpel udygtighed, manglende parathed til at anstrenge sig og gøre sig umage – i samspil med en omklarende og alt for generøs velfærdsstat, blandt andet repræsenteret ved velfærdsstatens kernetrapper af psykologer og andre behandlere.

Ud fra en psykologisk betragtning må vi fastholde, at langt fra alle har samme ressourcer og forudsætninger. For at kunne agere som et autonomt individ skal man magte at overveje flere alternative valgmuligheder, vælge en af disse og have de nødvendige indre (psykologiske, personlighedsmæssige) og ydre (økonomiske, uddannelsesmæssige og sociale) ressourcer til at realisere dette valg. Vi kan opregne en række faktorer, som understøtter evnen til at fungere autonomt, og som mangler hos nogle af dem, der har brug for mere omfattende hjælp: en tryk opvækst uden traumatiserende tab eller omsorgssvigt, god begavelse, veludviklet selvregulering, grundlæggende tillid, veludviklet mentaliseringssevne, moden identitet, stabile indre strukturer, vellykket socialiseringsproces med internalisering af herskende sociale normer, konventioner etc.

Mennesker, som har haft en svær opvækst og et hårdt liv, kan ikke uden videre leve op til forestillingerne om det ressourcestærke autonome menneske, men begrænses af forskellige grader af indre og ydre tvang. I nogle sammenhænge agerer de måske (selv-)destruktivt og ude af trit med herskende normer, regler og forestillinger om 'det optimale menneske'. Det betyder imidlertid ikke, at vi som samfund skal parkere dem på permanent offentlig forsørgelse, men at der er brug for en langt mere omfattende og målrettet indsats end lidt moraliseren, nye pligter og økonomiske incitamenter. Det er respektløst at affeje deres vanskeligheder som udtryk for ubegrundet klynkeri og kræve mentalitet.

Psykologer bør kvalificere debatten

Jeg ville ønske, at virkeligheden var så enkel, som den beskrives af Thyssen, Dahl m.fl. Så kunne vi inkludere mange af dem, som er uden for arbejdsmarkedet via en moralsk offensiv, ansvarliggørelse med fokus på den enkeltes pligt og økonomiske incitamenter. Des-

værre er der grund til at tro, at en betydelig del af de berørte har så komplekse og i varierende grad kronificerede vanskeligheder, at der kræves en langt mere omfattende og individualiseret indsats over lang tid.

Desuden er kravene på det danske arbejdsmarked nu så høje, at en del er for skrøbelige og mangler ressourcer til at kunne få fodfæste på arbejdsmarkedet på normale vilkår inden for overskuelig tid. Hvis der er grund til moralsk oprustning af befolkningen, må vi derfor være præcise om, hvem vi taler om og til.

Debat om psykisk og socialt udsatte må bygge på viden om, hvordan mennesker kan ende i en udsat position, hvor de har brug for hjælp. Her må også psykologer bidrage til at kvalificere debatten og være repræsentanter for psykologiske perspektiver. Det at blive socialt marginaliseret og udvikle en psykisk lidelse kan igangsætte og accelerere selvforstærkende negative udviklingsprocesser. De velfærdsstatslige institutioners forståelse og møde med borgeren må ikke reducere individet til en ansigtsløs repræsentant for firkantede sociale kategorier med tilhørende forestillinger om, hvad der kendetegner personer, der henføres til disse kategorier.

Under alle omstændigheder skal humanismens kerne, respekten for den enkeltes værdighed og særegenhed, være i centrum. Dette handler også om, hvilket samfund vi ønsker, hvilke værdier der skal være bærende – om vi ønsker et samfund uden alt for store uligheder og massive sociale problemer, og hvor socialt udsatte behandles som ligeværdige personer. ■

*Carsten René Jørgensen, professor MSO i klinisk psykologi
Psykologisk Institut, Aarhus Universitet*

LITTERATUR

- Beskæftigelsesministeriet (2012). En del af fællesskabet. Reform af førtidspension og fleksjob. Findes på: www.bm.dk
- Bourdieu, P. (1999). The abdication of the state. In: Bourdieu, P. (ed.). *The weight of the world. Social suffering in contemporary society*. London: Polity, s. 181-89
- Dahl, H. & Thyssen, O. (2012). Hinsides højre og venstre. *Dagbladet Information*, 8. februar, s. 19
- Brinkmann, S. (red.) (2010). *Det diagnosticerede liv. Sygdom uden grænser*. Aarhus: Klim
- Ejernæs, M., Hansen, H. & Larsen, J.F. (2010). Levevilkår og coping. Ressourcer, tilpasning og strategi blandt modtagere af de laveste sociale ydelser. København: Rådet for socialt udsatte
- Frederiksen, M. (2012). Vi undgår ikke at skrue bissen på. *Dagbladet Politiken*, 20. februar
- Højbjerg, M. (2011). Der er gået cancer i velfærdssystemet. Interview med Ole Thyssen. *Dagbladet Politiken*, 24. december
- Jensen, H. (1998). Ofrets århundrede. København: Samleren
- Jensen, H.G. (2012). Nanny-staten er over os. *Kronik i Politiken*, 10. februar
- Jørgensen, C.R. (2012). Danmark på briksen. Et psykologisk perspektiv på Danmark og danskerne i det senmoderne. København: Hans Reitzels Forlag
- Rigsrevisionen (2010). Beretning til Statsrevisorerne om effekten af aktivering af ikke-arbejdsmarkedssparate kontanthjælpsmodtagere. Findes på: www.rigsrevisionen.dk
- Thyssen, O. (2011). Det svigtede menneske. *Dagbladet Information*, 15. november, s. 18-19
- Thyssen, O. & Dahl, H. (2006). *Krigeren, borgeren og taberen*. København: Gyldendal
- Wacquant, L. (2004/2009). *Punishing the poor. The neoliberal government of social insecurity*. Durham: Duke University press